

Emberi sorsok, magyar sorsok

Lezsák Sándor: *Szellemfalu és egyéb jelenések*

Kairosz Kiadó, Budapest, 2023

Lezsák Sándor az elmúlt négy évtizedben nemcsak a nagy sikerű – és a háborús fenyegetés árnyékában újra egyre aktuálisabb – *Negyven vödör levegővel*, de az *Atilla fia*, *Csaba királyfi* történeti-romantikus és a *Nagypapa a bőröndben* groteszk „népszínházművekkel” is igazolta, hogy drámaköltőként ugyancsak kortárs irodalmunk legjobbjai közé tartozik. Ennek megerősítése a Kairosz Kiadó gondozásában megjelent *Szellemfalu és egyéb jelenések* című, vegyes műfajú kötete is, amelynek dominánsan dramatikus darabjaiban a megelőző, nagyobb lélegzetű művek erényei egyesülnek. Nem véletlen, hogy a tíz (a numerikus szimbolikában a totalitás száma) egybekapcsolódó írásból álló korpusz egyfajta teljességet mutat fel: az *Utószót* jegyző Szakolczay Lajos kiváló meglátása szerint *világmodell s magyarságmodell* is – tehetjük hozzá.

Világmodell, hiszen a néhol fel-felszikkasztó humor ellenére mélységesen emberi sorsok, úgy is mondhatnánk: az *Ember sorsa* jelenik meg itt. Diákoké, akiktől a hatalom elvette a biztos eligazodás lehetőségét, és akik ezért – szerzői telitalálattal – hasonlóképpen próbálnak visszavágni (*Felvidéki jelenés*, 1968), szabadságvágyó és boldogságkereső fiataloké, akiknek érvényesülését külső örök próbáik elbuktatni (*Szellemfalu*), családé, amelynek tagjai nem emlékezhetnek méltón őseikre (*Újratemtés előtt*), házaspáré, akik szinte érzéketlenné váltak a távoli tájak tragédiáira (*Jelenés, valamilyen szigetek*), és a téma más variánsaként időseké, akik végül maguk szenvedik el a közvetítésben követett háborús pusztítást (*Jelenés, élő adásban*). Az egyén szintjén pedig az elveszített szülő-

földjétől, elvett birtokától elszakadni nem tudó Jánosé (*Szine és visszája*), a hőesésben terhe, a majdan melege-etelt adó gázpalack szállításával egyedül kínlódo, magányos Öregasszonyé (*Ilyen ez a tél*), az érintettségig jutva, a bátyé, a balladás *Adventi dramolett* „félrelépett”, szőnyegben elesett, az esetet protézissel megúszó hőségé, s a személyességig elérve a költőé, aki álmában sem tud kiszakadni a korabeli (1978), életet nyomorító viszonyok közül (*Az Esernyő titka*), akinek műalkotó, világalakító törekvése a Teremtés tökéletességéhez képest szükségszerűen csakis töredékes maradhat, ám mégis, így is szakralitással teljes. Mert, amint a hiányból fogant *Az Örök Verstőredék* zárata megvallja: „ez a vers is / úgy született, hogy Szavak lelke / zsong Mindenek felett” (16).

Emellett – és ezt ugyancsak találóan állapítja meg Szakolczay Lajos – a kötet címét kölcsönző kétrészes drámában megjelentetett iskolai tanterem és a környező falu maga is mikrokozmosz, egy elhagyott, de jobb sorsra, dózer helyett megmentésre érdemes kisebb-nagyobb hely jelképe, amelyet a lelkes fiatal telepesekhez hasonlóan nekünk (hiszen az instrukciók Lezsák Sándor dramatikus szövegeiben általában az Olvasónak adresszáltak) kell belakni, értékkel megtölteni, igazi otthonná formálni. Hogy ne legyen *Szellemfalu* a község, a város, az ország, a földrész, a nagyvilág, ahol élni szeretnénk.

S ami legalább ilyen fontos: a kötet *magyarságmodell*t is kínál, szövegeiben egy évszázad nemzeti történelmének eseményei, tipikusan magyar sorsai bontakoznak ki. A korpusz darabjai, amelyek úgy állnak eszerint össze, mint a virág szirmai

vagy a koszorú levelei, egy-egy tragikus történéshez kapcsolódnak, és különösen a dramatikus művekben feltűnő, hogy a kor, amelyben a cselekmény játszódik, nem pusztán keret, hanem tulajdonképpen szervező elem, amely nyomasztó atmoszféraként nehezedik rá, és (a groteszk megoldások kivételével) meghatározza minden elemét, azok egymásutániságát, folyását. A költő ez irányú tehetsége természetesen már a nyitó lírai blokkban is megmutatkozik. Az *Ilyen ez a télben* csupán néhány pontos, precíz vonallal vázolja fel nemcsak a szituációt, de az Öregasszony egész életét, úgy, hogy az általa szánon húzott, behavazott gázpalackban nem nehéz a keleti fronton elesett férj megtestestítőjét felismerni, a vers ritmusa léptei (és lélegzése) nehézségét idézi, míg a balladás ismétlések a világháborús veszteség, a magány feloldásaként, a párjához hasonló véget (a fagyhalált) sejtetik. A vegyes műfajú, versformában tördelt, a dialógusrészekkel dramatikussá tett, ám valójában epikus jellegű (ezért találó a „dramolett” megjelölés) *Az Esernyő titka* a Kádár-korba kalauzol, azaz 1978-as születése közelmúltjába és jelenébe. Azon vezet végig a – személyesség jegyeit is viselő – főalak elvesztett használati tárgyának pótlását célzó álombéli útja: a Néprádióból szóló, folyton ismételt *Egmont-nyitány* (1956) indulásra ösztönző „üzenetétől” a korabeli társadalmi-közéleti viszonyokat modellező (hogy ne szakadjunk el ettől a fogalomtól) bérház bejárásán, jellegzetes „lakói” és működési mechanizmusa megismerésén át a rendszert képviselő bizalmihoz, a Házmasterhez jutásig. Ebben a világban nem meglepő, hogy a szakrális szférába tartozó, szép álmokat is összefélcélni tudó és éppen ezért rejtőzködésre kényszerülő, a hatalom által hasonmásokkal jelentékteleníteni próbált Varrónó helyett ez utóbbi ad(hat)ja csak át az új esernyőt, amely így védelmező, menedékkadó, az „égiekkel” összekapcsoló funkcióját, értékét elveszítve, ezeken a kezeken pusztán *dologgá* degradálódik, és az sem, hogy

a „titkokkal” szembesülő kérelmező belső menekülésként „a Kertünkre meg az Öreg Diófára” (13) gondol.

A drámákban, az ún. „jelenésekben” és a kétrészes „népszínműben” – amint fentebb említettük – mindez még inkább meghatározó, ráadásul a szerzőnek arra is gondja volt, hogy a különböző szövegek cselekményeinek helyszíne a Kárpát-haza más-más vidéke legyen, jelezve a helyi közösségi és sorstragédiák összmagyar jellegét, nemzeti jelentőségét. Az *Újratemetés előtt*, amelynek már a címe is áthallásos, 1951-ben, tehát a Rákosi-rezsim testi, lelki és szellemi terrorja, az erőszakos kollektivizálás, a koncepciók perek és kitelepítések, a rendszer minden szintjét átható megfigyelés és megfélemlítés idején játszódik egy alföldi faluban. A szereplők jegyzékéből, noha nem kapcsolódik a névformációkhoz közvetlen instrukció, eleve vélelmezhető, hogy az erőszakszervezetének képviselői által (Rendőr, Próbarendőr-jelölt, Szem, Fül – utóbbiak besúgók, Lezsák Sándor írásaiban vissza-visszatérő elemként egymást is szemmel tartják, hiszen a bizalom hiánya, a bizonytalanságban tartás fontos hatalomtechnikai eszköz) megtestestített regnáló rend és a neki(k) kiszolgáltató család (Janó, Anya, Janóka) viszonyában nincs, nem is lehet kollízió, csupán a megváltoztathatatlanba beletörődés, legfeljebb a remény fenntartása. A helyre vonatkozó szerzői utasítás azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy ott temetőfelszámolás, sírkövek széttörése, tehát valamiféle deszakralizálás történik, amelynek komolyságát az alkotó egyrészt az Olvasónak szóló, megmosolyogtatóan didaktikus instrukciókkal (mint „Ha elfelejtette volna az Olvasó, a Pr-jelölt a Próbarendőr-jelöltet nevezi meg, ezt kéretik megjegyezni, mert újra nem fogom megismételni.” [31]), másrészt a hatalom oldalán állók neveltségessé tételével oldja. Főként a Rendőrével, aki egykori kohómunkásból lett őrsparancsnok, s a köz érdekére hivatkozva saját nagyszülei nyughelyét és csontjait is az útalapba lapátoltatja,

miközben ellopja a sírokban talált értékeket és a földből előkerült leleteket. De alárendeltjei sem jobbak nála, ahogyan ő gazdáinak elvárásainak, amazok az övéinek igyekeznek mindenáron megfelelni. Velük szemben a brigádmunkára kirendelt, még itt is versenyben bontó és talicskázó Janónak a fejét felemelni sincs lehetősége. Nem társadalmi állásából vagy vagyoni helyzetéből fakadóan, hiszen még a helyi besúgók ruhája is rongyos, tehát az egész falu szegény, hanem mert nincs választása. Ha ellenszegül, úgy járhat, mint az Anya rokona, akinek a botozás maradandó károsodást okozott, sőt, akár rosszabbul is, mint az előző „komenista” rémuralom elszenvetője: a temploma védelméért híveivel együtt felakasztott pap vagy édesapja, akit azért vertek agyon, mert nem engedte a közösbe hajtani tehenüket. S nemcsak saját maga, kényszermunkára utána irányított felesége és fia miatt sem teheti meg, hogy nem teljesíti a parancsot. Nem szeretné, hogy Janóka is úgy járjon, mint ő, akinek először titokban kellett el-, most pedig (groteszk elemként) a készülő útba beletemetni atyját. Janó – *Hamlet*-reminiszcenciaként – koponyájától kér tehetetlensége miatt bocsánatot, ám fia, legalább jelezve az új nemzedék reményt keltő bátorságát, öröksége, az erkölcsi tartás átvételét, zsebébe tesz egy tőle-belőle származó csontdarabot.

A forradalom előtti időszakra, 1956 nyarára, egy délvidéki – az alcím pontosítása szerint Dráva-menti – faluba helyezi a szerző a *Színe és visszája* cselekményét, amely a kommunisták bűnei közül a kitelepítés hatásával szembesít. Főalakja, János a rendszer szemében kettős vétséget követ el: egyrészt visszatér a házhoz, amelyet mindenestül elvettek tőle, másrészt leül vele szemben, és nem hajlandó elmozdulni onnan, hiszen ebben a világban már a nem kívánatos jelenlét is vétékké válhat. Jellemében van valami az antik tragédia-hősökből, azzal a különbséggel, hogy az ő hübrisztét éppen állhatatossága és kitar-tása váltja ki, a darab dramaturgiája pedig

a népmesékkel rokon, hiszen három kísértő érkezik hozzá, három próbatételt kell kiállnia. (S hogy még egy különleges-séget kiemeljünk: a nyitó instrukciók nem csupán eligazítják az Olvasót a helyet, az időt és János lelkiállapotát illetően, hanem a pontos pozícióját megadva [a férfival szemben tartózkodik, a háznak háttal], bele is helyezik a dráma világába. A nagybetűs írásmód tehát nem pusztán a tisztelt jele, de utal rá, hogy az Olvasó, még ha a dramatis personae jegyzékében nincs is feltüntetve, tulajdonképpen maga is egy az alakok közül.) Elsőként a Szomszédal találkozik, aki elmondja, hogy már megszűnt ott az egykori lakó otthonossága és illetékessége, a birtok Békésből odaköltöz-tetetté lett, és a férfi idegenné vált a faluban. Tanácsa: „Azt mondom néked, János, hogy menjél vissza oda, ahonnét jöttél. Ha sokáig itt üldögélsz, bevisz a rendőr. Onnan nehéz kijönni” (59). Másodikként a korábbi kivetetből mindentudó besúgóvá avanszált Bungyika érkezik, aki világosan közli: akkor lesz rend, ha „komája” a következő vonattal elmegy, ellenkező esetben az ismerős papot is bevitetik, aki szállást adott neki a közeli városban. (Jellemző, hogy a „szimatos” nemcsak önszorgalom-ból folytatja alantas tevékenységét, hanem azért is, hátha így a „néphatalom” nevében elítélt apját, aki ugyancsak besúgó volt, előbb kiengedik.) Végül harmadikként a Rendőr, az új lakó testvére, aki kezdetben barátságosan, majd egyre ellensége-sebben, fenyegetőbben ösztönöz indulásra. János három dialógusbéli válaszaiból egész szomorú története feltárul (a lágert is magában foglalva, ahol dolgoztatták), ám az erkölcsi győzelem mégis övé lesz: megfogadja, hogy noha most elmegy, de néhány év múlva, amikor majd lehet, ide, saját házába fog hazatérni.

Inkább dramatizált kispróza a *Felvidéki jelenés*, 1968, amelynek cselekménye a magyar nemzetiségi közösség számára is sorsfordító eseményhez, a prágai tavaszra válaszul tett szégyenletes katonai bevonuláshoz és megszálláshoz kapcsolódik.

Alakjai mind felvidéki magyarok, így a szöveg tulajdonképpen az ő - érdekeiket is semmibe vevő - kádári-csatlói lépésre adott lehetséges, jellegzetes és etikai tekintetben teljesen helytálló reakciójukat mutatja be. Ügyes szerzői megoldás, hogy a „NITRA” felé vezető országúton, ahol a mű világába ismét bevont Olvasóval szemben Szent Vendel szobra áll (ami magában is finom fricska, hiszen a pásztorok védőszentjét ábrázoló alkotást általában a birkák terelési útvonalán szokták felállítani), két, a helyes irányt jelző táblát elfordítani akaró, eltérő életkorú társaság találkozik. Szénási tanító úr és fia, Szénási tanár úr ék felelős értelmiségiek, akik a jelenlegi államalakulatban is a régi magyar világból átmenekített önazonosság, szellemiség, erkölcs szerint élnek és cselekednek, így számukra természetes, hogy megtévesszék az érkező ellenséget. Meglepőbb, hogy ugyanez a másik, tizenéves fiatalokból álló csapat tagjainak, a modern „csitteseknek”, Csiriznek, Bencének, Péternek és a náluk ifjabb Potykanak sem csíny, hanem tudatos, a szülőföld szeretetéből, a haza iránti kötelességből fakadó aktus (mint kiderül: cserkészek voltak). A szabadság és a magyar ügy iránti elkötelezettségük egy szebb, boldogabb jövővé ígérte hordozza, e tekintetben is beszédes az alábbi dialógusrészlet:

„Csiriz:

- Titkos Jókai, Tíjókai. Mert nem engedték. Tanár úr, mikor engedik a cserkészetet?
- Annak is eljön az ideje.
- Mikor?
- Mindig arra gondolunk, de most megint nem beszélünk róla” (49).

A tett utáni nagy egyetértést énekszóval (a Bartók által egyébként Kárpátalján lejegyzett „Komáromi kisleány...”-t dalolva) érkező besúgó, Gyurinka zavarja meg, akinek látszólag nemcsak neve, jelleme is hasonló a *Színé és visszája* Bungyikájáéhoz, hiszen ő is már gyermekként az iskolában megfigyelt és a táblára felírt mindenkit. Záró gesztusa azonban mégis elemeli tőle

és igazán emberivé teszi: a bekötött szemű szoborra „VIVAT DUBČEK!” feliratot teker, és közbenjáró imáját kéri a nyáj számára az elkövetkezőkre, amiket jobb, hogy nem fog látni amaz.

A *Szellemfalu* a jelenbe tér, helyszíne egy egykor virágzó, mára elnéptelenedett, lepusztult falu – mintája akár a mai, főként dunántúli kistelepülések, Takáts Gyula verscímével: a „magyar Waste Land-ek” bármelyike lehetne – iskolája különös mikrokozmosz. (A szerző ezzel kapcsolatban is rejtett humort instrukcióiba, ennek jele a tanodabéli BÁBSZÍNHÁZ felirat.) Terme a találkozások terévé válik, ide érkeznek különböző, építeni vagy rombolni vágyó közösségek, akiknek mind-mind helyben vannak terveik. A négy gyermeket nevelő Piroska és Ambrus voltaképpen őshonos házaspár, akik a nagyszülői ház visszavásárlására gyűjtöttek, és most szeretnének hazaköltözni, hozzájuk csatlakozott két pár, Anikó és Péter, akik az ottani rossz tapasztalatok (munkaügyi átverés, romló közbiztonság) miatt Németországból tértek ide, illetve Anikó testvéré, Zsuzsa (az ő tudományos karrierjét – ez is jellegzetes – az akasztotta meg, hogy sok gyermeket szeretne) és Gábor, akik ugyancsak itt képzelik el közös életüket. Kisebb lépésekben már neki is álltak gazdálkodni, emellett Gábor fémkeresőzik („lenget”), Péter hangeffekteket gyűjt, az erőszakos betolakodókat pedig együtt készített tiltótáblákkal próbálják távol tartani. Valójában a két lány szintén felmenői álmat akar beteljesíteni, hiszen nagyapjukat azért érte a kommunista hatalom retorziója, mert Kert-Magyarországot szeretett volna, s hogy a fiatal csapat miért választotta a vidéket, arról így vallanak:

„AMBRUS A városban mindent lebetonoznak... itt még lélegzik a föld.

PIROSKA Itt kint egészen más a levegő. Friss és egészséges... júniusban költöztünk!” (89)

Ez utóbbit jogerős határozat teszi lehetővé, amely arról rendelkezik, hogy mindnyájan

építési engedélyt kaptak, s egy építész-hallgatókból álló társaság is érkezik, akik a kiválasztott és a majdani telepések számára használható épületek állagát mérik fel, felújításukat tervezik meg.

Két pap is az iskolába vetődik, ők a régi misézőhelyeket veszik leltárba, amilyent elődeik az iskolai tanteremben is elrejtettek. Közülük István atya fekete, Nyugat-Afrikából érkezett, ottani szülőföldjén hallott a magyarok '56-os helytállásáról, a *Biblia*, Arany János és Tamási Áron művei tanították a nyelvre, és missziós feladatokat látott el korábban a floridai magyarok körében is, míg Ferenc atya ténylegesen kötődik a faluhoz és az iskolához, dédapja ott volt tanító, majd – groteszk elemként – halála után csontváza, amely jelenleg is a teremben található, biológiai szemléltető eszköz. Azért is érkezett, hogy a maradványokat méltó módon eltemesse. Jelenlétük megerősíti, az általuk felfedett szentély fénye, mintegy áldást sugározva, megszenteli a fiatalok szép és nemes vállalását.

Velük ellentétben a terjeszkedő világcégeket képviselő, mint kiderül, magyar származású, ám beszédesen idegen (*farmer*) nevű vezetők, Mr. Wrangler és Mr. Mustang, valamint titkárai, Seprű és Pacsuli a termőföld felvásárlásában és az épületek elbontásában, útalapba dózerolásában érdekeltek. Nem az útalap az egyetlen közös pont a kommunisták lezsáki megjelenítésével, a két fél poloskákkal egymást le-, a pórul járó Seprű a padlástérből a fiatalokat is kihallgatja, az elővásárlási joggal rendelkező helyieket és a jegyespárokat előbb megvenni, majd fenyegetéssel és

erőszakkal elűzni akarják, s az általuk európai (uniós) támogatással építeni kívánt új telepre bevándorlókat költöztetnének. De nemcsak velük egyértelmű a rokonság:

„GÁBOR A tatárok is győzni akartak.

ZSUZSA A törökök is.

PÉTER A Habsburgok is.

ANIKÓ A németek is.

FERENC ATYA Győzni akartak a szovjetek is.

ISTVÁN ATYA Győzni akarnak most a maguk fajta nyugatiak is.

AMBRUS Ez a mi örökös szabadsággharcunk. Honvédő háborúnk” (123).

Nem véletlen, hogy – Jézus példáját követve – a papok és a karót ragadó fiatalok együtt úzik ki a kufárokra a templomnak is helyet adó iskola szakrális teréből. Péter még egy sziréna-kommandósok-bilincskattanás effektsort is bejátszik nekik, Piroska pedig a hivatalos határozat fellebbezést elutasító passzusát olvassa fejükre.

Lezsák Sándor *Szellemfaluja* nemcsak azért fontos kötet, mert írásai *világ- és magyarságmodell*t kínálnak, hanem azért is, mert a tragikus közösségi és személyes sorsok mellett a nehézségeken felülemelkedés, a minden körülmények közötti túlélés példáját és az újrakezdés reményét is felmutatja. Az élet, a magyar élet mindenáron való fenntartásáért emeli szavát, és ennek, különösen korunkban, különös, már-már stratégiai jelentősége van. Ugyan drámáit, dramatikuszövegeit érezhetően elsősorban olvasásra szánta, ám emiatt is hasznos lenne, ha színtársulataink szintén felfedeznék azokat, és még többekhez jutna el értékes üzenetük.

Szemes Péter

SZEMES PÉTER (1979) irodalomtörténész, kritikus. Utóbbi kötete: *Csillagtérkép. Válogatott recenziók, 2019–2023* (2023).